

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-6-70-52>

УДК 7.072.2

Білан Т.О.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ ДИСКУРС УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ ХХ–ХХІ СТ.

Анотація. Здійснення філософсько-освітнього дискурсу української художньої культури досліджуваного періоду розкриває суть понять «філософсько-освітній дискурс» та «художня культура»; з'ясовує чинники її розвитку та тенденції; обґрунтовує явище інтелектуалізму в українській художній культурі як художньо-стильову особливість її розвитку, ціннісного сприйняття та інтерпретації/вивчення. У статті зазначено, що інтелектуалізм суб'єкта художньої культури у системі комунікативних зв'язків: автор-митець – реципієнт – реципієнт-дослідник – це не просто ерудиція, а висока культура, яка передбачає обізнаність із найскладнішими соціологічними, морально-етичними, науковими проблемами часу та їх художнє, філософсько-освітнє осмислення.

Ключові слова: дискурс, інтелектуалізм, інформаційно-знакова система, культура, освіта, реципієнт, цивілізаційні виклики.

Bilan Tatyana

Drohobych State Pedagogical University by I. Franko

PHILOSOPHICAL AND EDUCATIONAL DISCOURSE OF UKRAINIAN ART-CULTURE OF THE XX–XXI CENTURY

Summary. The implementation of the philosophical and educational discourse of the Ukrainian artistic culture of the studied period reveals the essence of the concepts of "philosophical and educational discourse" and "artistic culture"; determines the factors of its development and trends; substantiates the phenomenon of intellectualism in the Ukrainian artistic culture as an artistic and stylistic feature of its development, value perception and interpretation / study. The intellectualism of the subject of artistic culture in the system of communicative connections: the author-artist to recipient to recipient-researcher is not merely erudition, but a high culture, which involves knowledge of the most complex sociological, moral-ethical, scientific problems of time and their artistic, philosophical and educational comprehension. The purpose of the work is to realize the philosophical and educational discourse of the Ukrainian artistic culture of the XX–XXI centuries as a methodological basis for its value perception and interpretation / study. The methodology of the research is to apply the principles of the philosophy of education, culture and art on the implementation of philosophical and educational discourse in the process of perception / study / interpretation of models of Ukrainian artistic culture of the XX–XXI centuries. The scientific novelty lies in expanding the perceptions about the educational possibilities of Ukrainian artistic culture in the process of formation of a new type of person – which due to the high level of personal emotional and aesthetic culture can adequately resist the civilizational challenges of the present. In this case, a special role is devoted to the phenomenon of intellectualism in the Ukrainian artistic culture of the studied period. The introduction of the concept of "intellectualism" in the philosophical and educational discourse of the Ukrainian artistic culture of the studied period will help recognize this phenomenon in models of artistic culture, as well as to choose a philosophical and artistic methodology and method of interpretation and to understand the changes in the social thought of humanity that have occurred in nearly past a century and a half in the history of the planet and also Ukraine. The article does not exhaust the fullness of the problem, as the study will be continued considering the problem of intellectualism in the Ukrainian artistic culture based on the principles of the philosophy of education.

Keywords: discourse, intellectualism, information-sign system, culture, education, recipient, civilizational challenges.

Постановка проблеми. Упродовж багатотисячолітньої історії розвитку освітньої теорії і практики її теоретичні та методологічні засади формулюються філософією, що сьогодні вимагає рефлексії поняття «філософія освіти», визначення методологічного підґрунтя освіти, її ролі, місця і перспектив розвитку в суспільстві ХХІ ст. Технологічні, комунікаційні зміни, які зараз відбуваються в Україні і світі, гуманітарні загрози, агресивність, нетерпимість у взаєминах між людьми та спільнотами ставить вимогу здійснення комплексного підходу до вирішення проблем сучасної освіти, у першу чергу до виконання завдань її гуманізації, виховання засобами художньої культури унікальних емоційно-естетичних здатностей людини конкурувати з машинами, проявляти свою чутливість та емпатію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан розробленості проблеми у єдності виявляє декілька рівнів українських та зарубіжних досліджень у минулому і сьогодні: 1) *культурологічний* – вивчення української художньої культури ХХ – початку ХХІ ст. як складової національної, а також культурно-духовної практики і форми суспільної свідомості, специфічної сфери суспільного життя, у якій відбувається духовна, культуротворча діяльність людини та спільноти, самовияв її світоглядних, ментальних, ціннісних настанов – М. Бахтін, А. Бичко, І. Бичко, В. Горський, Д. Гоулман, Н. Жукова, О. Забужко, Р. Кісь, М. Попович, С. Хантінгтон та низка інших; 2) *філософсько-освітній*, у дослідженнях якого предметом розгляду виступають нова особистісно орієнтована стратегія та методологія

мислення і пізнання, орієнтація на світоглядний, методологічний та гносеологічний плюралізм, розширене тлумачення раціональності, синтез позитивістських, соціально-антропологічних, постмодерністських положень, звернення до культурологічних, герменевтичних методів аналізу – В. Андрущенко, О. Базалук, В. Кремень, М. Михальченко, В. Огнев'юк, В. Скотний та інші, зокрема української художньої культури досліджуваного періоду як цілісного явища в контексті світового культуротворчого процесу – І. Ляшенко, Н. Миропольська, О. Михайличенко, О. Отич, О. Рудницька та інші. Тож для досягнення мети і вирішення завдань нашого дослідження необхідно враховувати результати філософсько-освітніх, культурологічних і мистецтвознавчих розробок проблеми.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Стан розробленості та актуальність проблеми визначені існуючими суперечностями: **між** глобальними техногенними проблемами людства і здійсненню освітою функцій виховання гуманітарного типу світогляду, що дасть можливість вирішувати ці проблеми; **між** життєво необхідними інтересами, потребами та цінностями сучасної людини і неспроможністю діючої знанневої парадигми освіти вповні забезпечити задоволення цих потреб; **між** пізнавально-виховним, розвивальним потенціалом художньої культури та недостатнім філософсько-методологічним забезпеченням його використання на всіх рівнях освіти, що й обумовило вибір теми даної статті.

Мета статті. Здійснити філософсько-освітній дискурс української художньої культури ХХ–ХХІ ст. як методологічної основи для її ціннісного сприйняття та інтерпретації/вивчення.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні відбувається реформування освітньої системи, перспективи якої полягають в актуалізації гуманістично-культуротворчої філософії освіти задля стратегічної мети становлення творчо-гуманітарної особистості як цілісного суб'єкта культури.

Контекст сучасного філософсько-освітнього дискурсу визначений різними напрямками сучасної філософії освіти в Україні і світі, які орієнтують на продовження розвитку традиційної педагогіки і централізованої системи управління освітою, або ж визначають необхідність застосування принципів плюралізму, педоцентризму та релятивізму в педагогічній діяльності, пріоритетність ролі індивідуальних інтересів над громадськими, чи здійснюють пошуки подолання розбіжностей між традицією та інноваціями, релятивізмом, плюралізмом та централізацією, авторитаризмом та педоцентризмом, визначаючи при цьому екзистенційну природу соціального та мінімальний вплив на зміст і форму педагогічного процесу суспільно-громадських інтересів.

Предмет сучасної філософії освіти виходить за межі лише філософського осягнення самого процесу отримання знань, умінь та навичок, але й охоплює масштабне вивчення культурних досягнень та цінностей, покликаних задовольняти потреби системи освіти. Педагогіка отримує із обсягу філософського знання масштабне бачення соціальних трансформацій та обґрунтування

домінуючих у досліджуваному періоді гуманітарних особистісно орієнтованих світоглядних концепцій. Таким чином, в основу педагогічного процесу покладено нову світоглядну установку щодо виховання та розвитку особистості, змісту та методики цього процесу.

Основним завданням освіти сьогодні є перехід від навчання знанневого, що забезпечує репродуктивне сприйняття, формування лінійного мислення та суми знань, до навчання, яке формує пошукові орієнтації, творчий підхід, варіативне мислення. Вирішення означеної проблеми можливе шляхом врегулювання, прогнозування та екстраполяції найбільш актуальних ірраціонально-інтуїтивних форм знання, активізації почуттєвої сфери особистості, формування і розвиток емоційного інтелекту. Як зазначає Д. Гоулман, емоційний інтелект – це сукупність життєво необхідних здібностей, основними з яких є спроможність стримати емоційний імпульс, розгледити сокровенні почуття іншої людини, згладити гострі кути у стосунках. Вчений вказує на важливість емоційного виховання дитини, ставить питання, що можуть зробити школи, аби виховати цілісного учня, поєднавши серце і розум під час навчання, при цьому висловлює переконання, що новітні методики проведення занять мають дати дітям базові знання основ емоційного інтелекту. Необхідність і зміст виховання емоційного інтелекту Д. Гоулман висловлює у впевненості, що скоро настане час, «коли загальна освіта передбачатиме прищеплення таких необхідних людських якостей, як самоусвідомлення, самоконтроль і співчуття, мистецтво слухати, вирішувати конфлікти і співпрацювати» [3, с. 30]. Отже, володіння людиною емоційною культурою, розвиненість емоційного інтелекту, емоційна грамотність допомагає їй пізнати і утвердити себе в усіх сферах буття (тілесність, свідомість, соціальність і духовність), спрямувати емоції на досягнення мети, знайти спосіб «увійти в потік натхнення» (за Гоулманом) і працювати ще ефективніше.

Емоційно-чуттєвий досвід є основою морального, пізнавального, художньо-естетичного, оскільки все, що існує у світі, може стати об'єктом емоційного відношення, тобто у переживанні/співпереживанні оцінюватися людиною як добро чи зло, краса чи потворність, можливе чи неприпустиме, істинне чи хибне тощо. Художньо-естетичний досвід людини формує здатність сприймати та розуміти прекрасне, уміння розпізнавати та користуватися різноманітними художньо-образними засобами у навчанні, повсякденному житті, у творчості, професійній діяльності тощо. Таким чином, людське буття є джерелом художньо-естетичного досвіду людини, в основі якого знаходяться осмислені душевно-емоційні акти, що породжують цінності як результат взаємодії буття природи, особистості і культури.

Виявляючи роль, місце і значення української художньої культури ХХ–ХХІ ст. щодо проблеми визначення образу-ідеалу нового типу особистості та аргументації її основних якостей у сучасній філософській концепції освіти, розглядаємо означену проблему, за О. Базалуком, в предметному колі функціонування філософії освіти, обґрунтовуємо аксіологічні та педаго-

гічні передумови формування особистості, яка визначить своє місце в новому, динамічному сучасному соціумі з метою самореалізації, перетворення зовнішнього світу і самої себе за законами краси [1, с. 189].

Художня культура є специфічною сферою суспільного життя, у якій відбувається духовна, культурна діяльність, що має універсальний, глобальний вплив на індивідуалізацію людини, її розвиток як гуманістично-творчої особистості. Незважаючи на те, що структуру художньої культури становлять і народна традиційна творчість, мода, дизайн, садово-паркова, палацово-паркова культура, а також сфера підготовки фахівців, – її ядром залишається мистецтво.

Художня культура пов'язана з мистецтвом як знаково-семіотичною галуззю культури, комунікацією, у якій повідомленням постає вербальний чи невербальний текст, а основним засобом – художній образ, що будь-якої конкретності надає універсального характеру. Соціально-естетичний потенціал творів мистецтва, багатозначність їхнього художнього змісту визначає значимість, рівень впливу художньої культури, оскільки «естетичне» безмежне у «художньому», є його змістом і виміром. Художнє (художність) як форма естетичного, специфічна властивість творів мистецтва є здатністю митця (автора, виконавця) висловлювати думки і почуття, взагалі відтворювати дійсність в образній формі. Причому, головною ознакою художності постає відповідність форми мистецького твору – змістові.

Очевидно, що на зміст української художньої культури в ХХ ст. і сьогодні впливають наукові відкриття та технічні здобутки в різних галузях, завдяки яким сучасний період розвитку художньої культури називаємо «постіндустріальним», «інформаційним». За іншими визначеннями, зокрема Клауса Шваба, сучасний світ увійшов у фазу Четвертої промислової революції, гуманітарними небезпеками якої є: нерівний поділ результатів від технологічних досягнень і загроза масового безробіття; ерозія глобального управління; потенціал зловживання робототехнікою, генною інженерією і кіберзброєю; порушення роботи багатьох усталених виробництв [6]. У таких умовах дітей треба навчати цінностям, вірі, самостійному мисленню, розвивати емоційну сферу, креативність, а таку можливість дають зміст і методи дисциплін гуманітарного, художньо-естетичного спрямування з пріоритетом національно-культурологічного, мистецького компоненту.

Уведення української художньої культури у філософсько-освітній дискурс виявляє необхідність з'ясувати чинники її розвитку в генезисі і, зокрема, в ХХ–ХХІ ст., це: природно-кліматичні умови України, які визначають геополітичні умови розвитку української культури, художньої зокрема; тип культури; світогляд суб'єкта культури та його ментальність, що в історичному розвитку формують ідею спільноти як мету (усвідомлення своїх потреб і запитів, а також бачення шляхів їх задоволення); наявність чи відсутність в спільноті національної еліти, яка об'єктивує національну ідею у різних формах суспільної свідомості, мистецтві зокрема; події етнічної історії, серед яких у різні періоди основним є фактор

державності чи колоніальної залежності; рівень соціально-економічного розвитку, добробуту, суспільної злагоди, єдності тощо.

Названі чинники в процесі розвитку української художньої культури досліджуваного періоду в причинно-наслідкових, суб'єкт-об'єктних, часо-просторових характеристиках і зв'язках обумовили низку явищ: зв'язок народної традиції (фольклорної, декоративно-ужиткового мистецтва, обрядової творчості тощо) та її використання в професійних мистецьких художньо-стилістичних інноваціях (адаптування до певного стилю, моди, попиту ринку, потреб поп-культури, смаків, запитів і можливостей реципієнта/споживача тощо); сакральні мотиви у змісті і формі артефактів української художньої культури, культове мистецтво (до подій 1917 року, а в західних регіонах – до 1939 року, тобто до силового утвердження влади більшовиків) – десакралізація (в 1917/1939 – 1991 рр. – період «войовничого атеїзму» в тоталітарній системі радянської влади) – ресакралізація (з 1991 року – відродження національної традиції та розбудова Української Держави на засадах демократії, плюралізму та толерантності); синхронне і діахронне художньо-образне відтворення історичних подій і явищ, найважливішими з яких у досліджуваній період були події Першої і Другої світових війн; національно-визвольні змагання 1917–1920 років; голодомор 1932–33 років; репресії щодо української інтелігенції в 30–80 роках ХХ ст., розпад СРСР і утворення незалежної держави Україна; російська агресія з 2014 року і до сьогодні тощо; феномен української інтелігенції як суб'єкта національного мистецтва, що полягає в її «іншомовності», роботі на теренах чужої культури (здебільшого у просторі метрополії або ж у діаспорі), у культурному творчому «донорстві» щодо цієї (чужої, іноетнічної) культури. Причинами цього були: Бездержавність України, деформація ментального рівня спільноти, зміни в особливостях національного характеру; виокремлення не провідника, вождя, полководця, а людини з натовпу, виконавця, оскільки українська інтелігенція зі століття у століття несла непоправні втрати найкращої частини свого генофонду; в соціо-культурних умовах досліджуваного періоду формування і розвиток української національної ідеї, в пріоритеті якої розбудова держави Україна, що забезпечує права і свободи людини та національної спільноти, відродження та розвиток її культури; утвердження напрямків і стилів (як художньо-естетичного самовияву епохи) модернізму, авангардизму – у перші десятиліття ХХ ст.; соціалістичного реалізму (інша назва – монументалізм) в радянську епоху; традиціоналізму, авангардизму – в художній культурі української діаспори; концептуального мистецтва, поп-арту, оп-арту, соц-арту – на початку ХХІ ст.

Філософсько-освітній дискурс української художньої культури розглядає безперервність її розвитку в досліджуваній період в цілісності мистецьких творчих пошуків та здобутків на «материковій» Україні та діаспорі, досвід якої в іноетнічному (чужинному) середовищі розкриває можливості полікультурного виховання з ціннісними орієнтаціями національного і загальнолюдського виміру.

Тенденціями сучасної художньої культури є розвиток класичних традицій реалізму в мистецтві і, водночас, удосконалення і пошук нових форм і засобів художньо-естетичної виразності, відсутність єдиного мистецького стилю і, водночас, панування цілого ряду течій; робота митця на конкретну аудиторію (з високим чи з низьким рівнем освіченості, естетично-емоційної культури тощо), зв'язок мистецтва з політикою та ідеологією, інтелектуалізація і, водночас, масовізація творів художньої культури, постійне оновлення в пошуках засобів художньої виразності; поява нових видів, жанрів мистецтва (особливо у сфері кіно і телебачення, реклами, дизайну), що роблять значний вплив на свідомість людини та маси.

На засадах філософсько-освітнього дискурсу розглянемо інтелектуалізм як стильову особливість української художньої культури, що допоможе прослідкувати вплив політичних та культурних чинників на її розвиток як культурно-духовної практики і форми суспільної свідомості, визначити роль і значення у житті спільноти. Розглядаючи художню культуру як складну інформаційно-семіотичну систему [4, с. 8–10], надзвичайно важливим методологічним інструментарієм її вивчення та засвоєння є метод герменевтичного аналізу, застосування якого дозволить пізнати явні та приховані інтелектуалізовані смисли у вірцях української художньої культури досліджуваного періоду.

Як зазначає Ю. Боров, єдність художніх і філософських ознак є засадничою для інтелектуалізму як мистецького явища художнього розвитку ХХ століття. Тенденція інтелектуалізації мистецтва має глибоке коріння в самій дійсності: ускладнення і прискорення історичного процесу, загроза самому існуванню людства і всього живого на планеті, досягнення науково-технічного прогресу, які щораз змінюють наші уявлення про структуру всесвіту, про природу фізичних явищ, про людину і космос. Оцей реальний процес інтелектуалізації та раціоналізації людського життя знаходить своє відображення у мистецтві. Тут же Ю. Боров дає визначення інтелектуалізму в мистецтві – це такий спосіб художнього мислення, який має особливі цілі

(філософсько-концептуальний аналіз метафізичних проблем буття, аналіз стану світу), особливу активність художньої думки у ставленні і сприйнятті життєвого матеріалу (підвищення ролі суб'єктивної засади, примат думки над фактом), особливу форму і стилістику (тяжіння до умовності, параболічність мислення, експериментальність обставин, логізовані характери, які персоніфікують думки автора тощо) і, насамкінець, особливий характер впливу на читача і глядача (художній доказ ідеї, звернення не так до почуттів, як до розуму, «випрямлення» та інтенсифікація дієвості твору) [2, с. 105–107].

Висновки і пропозиції. Здійснення філософсько-освітнього дискурсу української художньої культури досліджуваного періоду розкриває суть понять «філософсько-освітній дискурс» та «художня культура»; з'ясовує чинники її розвитку та тенденції; обґрунтовує явище інтелектуалізму в українській художній культурі як художньо-стильову особливість її розвитку, ціннісного сприйняття та інтерпретації/вивчення.

Варто розширювати уявлення про освітні можливості української художньої культури ХХ–ХХІ ст. у процесі формування людини нового типу – яка завдяки високому рівні емоційно-естетичної культури могла б гідно протистояти викликам сьогодення. При цьому особлива роль відведена явищу інтелектуалізму в українській художній культурі досліджуваного періоду. Введення поняття «інтелектуалізм» у філософсько-освітній дискурс допоможе розпізнати це явище у вірцях художньої культури, обрати філософсько-мистецьку методіку інтерпретації, усвідомити зміни у соціальному мисленні людства, які сталися за останні майже півтора століття в історії планети та України. Адже інтелектуалізм суб'єкта художньої культури у системі комунікативних зв'язків: автор-митець – реципієнт – реципієнт-дослідник – це не просто ерудиція, а висока культура, яка передбачає обізнаність із найскладнішими соціологічними, морально-етичними, науковими проблемами часу та їх художньо, філософсько-освітнє осмислення.

Стаття не вичерпує повноту проблеми, дослідження якої буде продовжено в розгляді проблеми інтелектуалізму в українській художній культурі на засадах філософії освіти.

Список літератури:

1. Базалук О.О. Філософія освіти: її роль та місце в системі філософського знання. *Філософські обрії*. 2010. Вип. 23. С. 187–200.
2. Боров Ю. Інтелектуалізм в літературі / Словарь литературоведческих терминов. Москва : «Просвещение», 1974. С. 105–107.
3. Гоулман Д. Емоційний інтелект. Харків : Віват, 2018. 512 с.
4. Рудницька О.П. Українське мистецтво у полікультурному просторі : Навчальний посібник. Київ : «ЕксОб», 2000. 208 с.
5. Schwab Klaus. The Fourth Industrial Revolution / Klaus Schwab. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://luminariaz.files.wordpress.com/2017/11/the-fourth-industrial-revolution-2016-21.pdf>

References:

1. Bazaluk O.O. (2010). *Filosofija osvity: jiji rolj ta misce v systemi filosofskogho znannja* [Philosophy of Education: Its Role and Place in the System of Philosophical Knowledge]. *Filosofski obriji*, vyp. 23, pp. 187–200. (in Ukrainian)
2. Borev Ju. (1974). *Intellektualizm v lyterature* [Intellectualism in the literature] / Slovarj lyteraturovedcheskykh termynov. Moskva : «Prosveshhenye», pp. 105–107. (in Russian)
3. Goulman D. (2018). *Emocijnnyj intelekt* [Emotional Intelligence]. Kharkiv : Vivat, 512 p. (in Ukrainian)
4. Rudnyckja O.P. (2000). *Ukrajinsjke mystectvo u polikuljturnomu prostori* : Navchaljnyj posibnyk [Ukrainian art in the multicultural space : Textbook]. Kyiv : «EksOb», 208 p. (in Ukrainian)
5. Schwab Klaus (2016). *The Fourth Industrial Revolution*. Electronic resource. Access mode: <https://luminariaz.files.wordpress.com/2017/11/the-fourth-industrial-revolution-2016-21.pdf>